

Pierre Nora avantgárd attaséja

K. Horváth Zsolt: Az emlékezet betegei. A tér-idő társadalomtörténeti morfológiájához.

Kijárat, Budapest, 2015. 383 oldal.

A Kijárat Kiadótól megszokott, elméleti munkákhoz illően mértéktartó, mattfelete borítón két alak töpreng. A bal oldali egykedvűen és úgy néz, mint „aki már megmondta”, beszélgetőtársa pedig (minden bizonnyal hosszú hallgatás után) maga elé meredve ezeket a szavakat mormolja: „Számomra nehezen elképzelhető, hogy nincs többé történelem.” – A figurák Roskó Gábor jellegzetes állatalakjai, akik számomra itt, *Az emlékezet betegeinek* a borítóján a kötet főszereplőjének és szerzőjének: Pierre Norának és K. Horváth Zsoltnak tűnnek. Mintha a francia történész és fiatalabb magyar kollégája ülne egymás mellett, és K. Horváth éppen Nora egyik legmagvasabb tételét emészténé vagy vonná kétségbe.

Mindenesetre a recenzált könyvben sok hasonló helyzetről olvashatunk, *Az emlékezet betegeiben* K. Horváth nemegyszer kritikus Norával szemben, akinek egyébként minden gondolata érdeklí. Összetett intellektuális kapcsolat az övék. K. Horváth úgy közvetíti a magyar bölcsészet felé a francia történész gondolatait és az azok nyomán elszabaduló emlékezetelméleti diskurzust, hogy közben kritikai igénnyel hozzá-hozzá is szól azokhoz. Egyszerre Nora budapesti képviselője – ha szabad így fogalmaznom, attaséja – és avantgárd módon nyughatatlan, nonkonformista, belső ellenzéke. Ráadásul része ennek a viszonyrendszernek egy harmadik történész is, a kötet másik, rejtett, a borítóról elmaradó főszereplője: Reinhart Koselleck, akit K. Horváth valószínűleg mindenkinél többször idéz a könyv lapjain, sokszor a problémái megoldásáért is hozzá fordul, és akinek – Norával szemben – soha nem mond ellent. Íme, a tanulmánykötet főszereplői, akik közül a recenzióban a szerzőre összpontosítok.

Ha erős is lenne azt állítani K. Horváth Zsoltról, hogy az emlékezet betege, az megkockáztatható, hogy ez a fajta múlthasználat legalábbis a „tudományos gyengéje”. 1998 óta, amikor a *Századvég*ben publikált tanulmányt az 1950-es évek kirekesztő mechanizmusai, illetve az emlékezet és a történelem kapcsolatáról,¹ végigkísérik a munkásságát az olyan írások, amelyek az emlékezetről szólnak, vagy amelyekben az emlékezetelméletek segítségével elemzi a legkülönbözőbb témákat, műveket. A *Korall*ban talán felesleges is hangsúlyozni, hogy K. Horváth nevéhez mindenekelőtt a Pierre Nora koncepcióját megvalósító, illetve a francia történész szerkesztésében megjelent hétkötetes mű, a *Les lieux de*

¹ K. Horváth Zsolt 1998: Historizált emlékezet mint „személyes történelem”. Az ötvenes évek kirekesztő mechanizmusai az emlékezet és a történelem szemszögéből. *Századvég* (Új folyam 3.) 8. 33–66.

mémoire emlékezetközpontú megközelítésmódjának és alapvető fogalmának, az „emlékezhelynek” a magyarországi recepciója fűződik. Még 1999-ben – tizenöt évvel az eredeti megjelenés után – közölte a szóban forgó mű szintén Pierre Nora által írt bevezetőjét, az *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája* című nagyesszé magyar fordítását az *Aetas*-ban, és ugyanabban a lapszámban azt is összefoglalta, hogy a programadó írás és a francia emlékezhelyeket összegyűjtő hét kötet végül miként váltak paradigmaformáló művekké.² A kettős munkával azóta sem hagyott fel. Továbbra is kutatja, kommentálja a *Les lieux de mémoire* vastag hatástörténetét, illetve fordítóként és szerkesztőként foglalkozott a mű további részeinek magyarra átültetésével.³ K. Horváth Zsolt az évek során emlékezetkutatóvá avanszált, és az emlékezet(helyek)ről szóló nemzetközi irodalom budapesti mintaolvasójából, szemlélőjéből, illetve honosítójából a diskurzus résztvevőjévé vált. Az időközben született cikkeiből tizenötöt rendezett sajtó alá, ezek olvashatók *Az emlékezet betegei*-ben, az egyik utolsó könyvben, amit halála előtt Pálinkás György a Kijárat Kiadó igazgatójaként még gondozhatott.

Az emlékezet betegei olyan szövegek gyűjteménye, amelyek vagy az emlékezet mibenlétét firtatják (gyakran a *Les lieux de mémoire*-ra, annak recepciójára összpontosítva), vagy szűkebb témákat elemeznek a közösségi-társadalmi múlt-használat aspektusából, miközben adalékokat osztanak meg az utóbbival kapcsolatban. Vagyis azokat a cikkeket is lehetséges emlékezetelméleti fejtegetésként olvasni, amelyeket a szerző megírásuk idején alapvetően nem (vagy nem önmagában) annak szánt.

A kollektív emlékezet egyik vezető hazai kutatója tehát kötetbe szerkesztette a témában írt legfontosabb cikkeit. Könyve lelegején mégis sietve tisztázza, hogy újabban a minket most érdeklő fogalom „elég jelentősen átalakult. [És e]z a többé-kevésbé láthatatlan folyamat természetesen aggodalommal töltheti el a történeti és társadalmi kérdések kereszteződésében kérdezősködő kutatót, hisz nem fogja tudni pontosan megmondani: mi is az emlékezet?” (9) K. Horváth kötetindító szövegében megfogalmazott, és így számára valószínűleg mindennél fontosabbnak tartott aggodalma jogos, de talán túlzó is. Igaz, az előtanulmányban hiába keresünk tételes emlékezetdefiniációt, és a kötetbe került tanulmányokban különböző meghatározásokat találhatunk, de a tizenöt év alatt keletkezett szövegekben fel-feltűnő fogalomvariánsok igenis összegyúrhatók. Ezt bizonyítja, hogy a bevezetésben végül maga a szerző is ad egy kvázi meghatározást (rögtön miután megosztotta olvasójával a fogalomalkotással kapcsolatos aggodalmait), de a könyvet olvasva egyébként is tapasztalható, hogy a fel-feltűnő fogalomvariánsok nem lehetetlenítik el a kötet gondolati egészként való működését, hiszen, bár nincsenek teljes fedésben, nem is mondanak ellent egymásnak. Igaz, a kötet vége felé laza körvonalú

² Nora, Pierre 1999: *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. (Ford.: K. Horváth Zsolt.) *Aetas* (14.) 3. 142–157; K. Horváth Zsolt 1999: *Az eltűnt emlékezet nyomában. Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe*. *Aetas* (14.) 3. 132–141.

³ Nora, Pierre 2010: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. (Szerk.: K. Horváth Zsolt.) Budapest.

(a személyes emlékezet terminusával is kiegészített) szuperfogalommá terebélyesednek, viszont ezen belül illeszkedne, talán ahhoz hasonlóan, ahogy a tökéletlen, de mégiscsak összeczárható matrisokababák lötyögnek egymásban. Az *emlékezet betegeiben* található legáltalánosabb definíciók szerint az emlékezet „társadalmi normákkal és politikai szándékokkal erősen befolyásolt” (9), térben és időben változó kulturális (gyakorlat)rendszer, a történelem mellett a múlt alternatív kimunkálása (106). Ennél egzaktabbak azok a meghatározások, amelyek szerint az emlékezet a múlt társadalmi, politikai tapasztalata (302); másként: közérdekű és társas használata (141). A fentiekén túl K. Horváth olykor konkrét példákkal úgyszintén igyekszik egyértelművé tenni, hogy mit is ért az emlékezetten: megemlékezéseket, emlékműveket, örökséget, emlékezetpolitikát, muzealizációt (326), sőt mítoszokat („vagyis” városi legendákat, múltbeli hiedelmeket) (129).

A szerintem még kezelhető, de tagadhatatlan fogalmi válsággal szorosan összefügg az emlékezet „betegeskedése”, amiről K. Horváth már a kötet címében hírt ad. Az 1970–1980-as évek emlékezetkonjunktuurája – mint a szerzőtől megtudjuk – túl jól sikerült, és annyira népszerűvé vált, hogy nem kerülhette el a radikális átpolitizálódást és a kommercializálódást. Társas múlthasználatunk, úgy tűnik, éppen vígan megy tönkre. A párhuzamosan tenyésző fesztiválok, örökségesítési kampányok és a történettudománnyal nem törődő (néha büszkén szembemenő) alternatív műltfeldolgozások eredményeként már senki sem képes a kezében tartani azoknak a kérdéseknek a kezelését, hogy minek lehet emlékezete, illetve, hogy mennyit és miként szabad a múlttól (repetitíven, hívószavakra szűkítetten) beszélünk. Az emlékezet (fogalma) kilépett a medréből, óhatatlanul sekélyesebbé vált, és éppen az elmoszarasodás felé tart – állítják különböző hangsúlyokkal többek között Nora, Assmann, Ricoeur és a szerzőnk „naiv patológiái” (15–17, 309–310). (Egyébként, bár K. Horváth belefogalmazta a kötet címebe, hogy az emlékezet „beteg”, a 2000 és 2015 közötti időszakból válogatott cikkekben nem sokat olvashatunk erről az utóbbi időben diagnosztizált, a kötetben lévő szövegek közül elsőként csak egy 2010-es tanulmányban jelzett válságról.)

A szanaszét szerteágazó, divatos és betegeskedő emlékezet tehát a mérlegre helyezett könyv témája. Ez azonban csak annak olvasása közben válik teljesen világossá. Az *emlékezet betegei* ugyanis első pillantásra, a fejezet- és tanulmánycímei, de különösen – a szövegek alcímeit nem közlő – tartalomjegyzéke alapján jobbára egy költő gyűjteményes kötetét juttathatja a könyvvel ismerkedő eszébe. Vegyük például a harmadik „ciklus”, a *Képes beszéd* című fejezet tartalmát: *Néhány bevilágított mozgókép; Nyomkeresés: az emlékezés nulla foka; Mozgalom és EPOCHENWOLLEN; Kifelé a szógettőből*. Nem egy, kézírata címén rágódó költő fordulhatna ide segítségért. (Rögtön hozzá kell tennem: éppen a recenzált könyvben olvastam, hogy Patrick Garcia szerint „Nora megközelítése a mélyben poétikai jellegű” [339].) Inkább használható tartalomjegyzékként a kötet vége, a tanulmányok korábbi megjelenési helyeinek listája, amely feltünteti az alcímeket és azokkal együtt a szövegek konkrét tárgyait is. A cikkekről azonban sem a tartalomjegyzék, sem a címeik, sem a korábbi megjelenések listája nem árulja el, hogy

(még ha csak másodlagosan is, de) az emlékezetről is szólnak, és így azok a könyvet először kézbe vevő érdeklődő számára olyan esettanulmányoknak tűnnek, amelyek nem érintik a társas múlthasználat kérdéseit.

A fentiek miatt fontosnak tartom, hogy részletesebben foglalkozzak a kötet tartalmával, mint ahogy tanulmánygyűjtemények esetében általában indokolt lenne, és – az emlékezettel kapcsolatos relevanciájuk szempontjából áttekintve – egy alternatív tartalomjegyzék formájában röviden sorra veszem a cikkeket.

Szorosan véve magával az emlékezetediskurzussal (és elsősorban a *Les lieux de mémoire*-ral) öt, az emlékezet társadalmi és bölcsészettudományi felértékelődésében mindennél jelentősebb szerepet játszó holokauszttal három, az államszocializmus korabeli vagy a korszakra visszamutató emlékezettel hat tanulmány foglalkozik. (Egyedül *Az idő újabb cáfolata* című, időfilozófiai és historiográfiai esszé nem sorolható egyik csoporthoz sem, és egyébként is ez az írás az, amelyik – megítélésem szerint – nem kapcsolódik közvetlenül a kötet mestertémájához, az emlékezethez.) Az emlékezetediskurzushoz legszorosabban tartozó szövegek a naplók és memoárok múltkezeléséről, illetve az emlékezet eszme- és fogalomtörténetéről szólnak Halbwachstól a vichyi Franciaország második világháború utáni hivatalos emlékezetpolitikai interpretációján, az 1970–1980-as évek emlékezetboomján és a *Les lieux de mémoire*-on át a *postmemory* fogalmáig (utóbbit Marianne Hirsch vezette be azon nemzedékek emlékezetének megragadására, amelyek tapasztalatok hiányában gondolnak vissza olyan időkre, mikor még meg sem születtek).⁴ A holokauszt feldolgozásával foglalkozó szövegek konkrét témái, apropói a munkaszolgálatos György Lajos és Justus Pál vészkorszakhoz való, 1944 utáni személyes viszonyulása; illetve Jancsó Miklós holokauszt utáni zsidóságról szóló filmjei (mindenekelőtt a *Jelenlét*-trilógia) és Szabó István *Szembesítés* című mozija, amely a náciitlanítási kampányba illeszkedő Wilhelm Furtwängler elleni eljárást vitte vászonra. Az államszocializmus időszakához kapcsolódó cikkek is sokfélék: olvashatunk a Rákosi-korszak nyelvét (egyszerre hátborzongatóan és megmosolyogatóan) elsajátítani próbáló önéletrajzírókról; az ország egykori legmagasabb lakóépületéről, a pécsi Magasházról; Kádár-kori dokumentumfilmekről; a neoavantgárd két radikálisan különböző dokumentátoráról: Dobos Gábor fotósról és az Artpool Művészetkutató Központtól; illetve a létező szocializmus emlékezhelyeiről: a Munkásmozgalmi Panteonról, a 300-as és 301-es parcellákról, a Szoborparkról és a Terror Házáról.

A fenti témáknál fontosabb azonban, hogy miközben K. Horváth ezekkel a jelenségekkel, alkotókkal, művekkel és intézményekkel foglalkozik, ritkán feledkezik meg az emlékezetről. Ha egyes szövegek első olvasata alapján úgy is tűnik, hogy nem a társas múlthasználat, hanem például egy film áll a középpontban, idővel kiderül, hogy vagy az emlékezet felőli megközelítés szolgálja

⁴ A Maurice Halbwachs utáni emlékezet(elmélet) mozaikos, K. Horváth Zsolt különböző cikkeiből összeilleszthető, de sok szegmensre kiterjedő történetéből, historiográfiájából igazán csak az Assmann házaspár és az „örökség” testvérfogalmának/jelenségének részletesebb ismertetése hiányolható. Igaz, talán jogosulatlan hiányt emlegetni, hiszen a recenzált könyv nem monográfia.

a film megértését, vagy a film révén tudhatunk meg többet az emlékezetéről. Az állami szállítmányozási céghez, a MASPED-hez bekerülni próbálók önéletrajzainak analízise arról is szól, hogy miként lehet irányítani a memóriát, valamint hogy rendszerváltások utáni határhelyzetekben a személyes emlékezetet és az emlékezetpolitikát lehetetlen hézagmentesen egymáshoz illeszteni. Egy másik tanulmányában az interjúkra alapozott, úgynevezett történelmi dokumentumfilmek kapcsán K. Horváth Zsolt arra mutat rá, hogy ezek a művek olyanok, akár a memoárok: a(z interjúk) jelen(ének) normái, meggyőződései felől tekintenek vissza a múltra, és így óhatatlanul anakronisztikusak. Már az Artpool küldetésének felfejtése közben világítja meg a szerző azt a kettősséget, miszerint amíg történészként óvakodnunk kell az emlékezet és az örökség töresekét kitakaró, folytonosságot szerkesztő, „bornírt” szemléletétől, addig a mindenkori (így a mai) identitások építéséhez szükségünk van a történelmi folytonosság képzetére. Hasonló ellentmondásokon, a fotónak az emlékezésben betölthető szerepén töpreng K. Horváth a neoavantgárd szcénával együtt élő Dobos Gábor képei kapcsán, miközben a fotó halottakat jelenbe idéző képességét és az efemer, egyszeri koncertek, *happeningek* dokumentálhatatlanságát helyezi egymás mellé. Ugyanakkor a részletesen elemzett helyeket: a Magasházat, a Munkásmozgalmi Panteont, a 300-as és 301-es parcellákat, a Szoborparkot és a Terror Házát egyrészt emlékezhelyekként interpretálja; másrészt a pécsi toronyház apropóján illusztrálni tudja azt, ahogyan a személyes múltkép ellenáll az emlékezetpolitikának, a másik négy hely elemzése révén pedig megrajzolja a létező szocializmus rendszerváltás utáni állami és társadalmi emlékezetét. György Lajos és Justus Pál története a holokauszt utáni „nagy csendhez”, az antifasiszta ellenállás emlékezetpolitikai narratívájának elutasításához, illetve mindezek lélektani alapjaihoz viszi közelebb az olvasót. Jancsó Miklós pedig úgy kerül bemutatásra, mint e „nagy csend” egyik megtörője, valamint olyan alkotó, aki képes volt a holokauszt és a vézskorszak előtti (hegyaljai) zsidóság emlékezetét eloldani a személyektől, majd helyekhez kötni azt. Végül még az a *Szembesítés*-elemzés is sokat árul el az 1945 utáni német(ekre rótt) emlékezetpolitikáról, amelyik a kötetben egyedülként valóban inkább műelemzés, mint emlékezetelméleti szöveg.

Az éppen szóba hozott *Szembesítés*-elemzésen és *Az idő újabb cáfolatán* kívül tehát K. Horváth a kötet minden cikkében az emlékezettel határos vagy összefonódó, összetett problémákat, az emlékezet kérdéseitől elválaszthatatlan történelmi jelenségeket vagy egyenesen emlékezetelméleti jelenségeket jár körül. *Az emlékezet betegei* kimondottan problémaközpontú és (ha lehet, még annál is inkább) teoretikus kötet. Cikkeinek zöme *mainstream* teóriák, illetve a fősodortól távolabb kallódó, mégis alapvető elméleti művek szintézise. Sűrű könyvek sűrű és együttes olvasatai. Itt kell megjegyeznem, hogy a könyvet ugyanakkor hálás dolog kézbe venni, K. Horváth Zsoltnál ugyanis kevés jobb tollú szerzőt találunk a kortárs értekező prózában, aki nem szépíró vagy irodalomtudós. A magyar Nora-kötethez írt paratextusa az újabban mindenekelőtt Radnóti Sándornak köszönhetően jelentős magyar elő-/utótanulmány-irodalom egyik újabb remek

tétele, a György Péter-*Festschrift*ben⁵ megjelent írása, *A Nap az apa* pedig az egyik legszemélyesebb, így (a műfaj felől nézve) leghitelesebb köszöntőkötetbeli szaktanulmány, amit eddig olvastam. K. Horváth szövegeiben megfér egymás mellett néhány köznyelvivé lazított mondat, bekezdés, a humor, az irónia, illetve a szükségképpen idegen szavakkal tűzdelt, merev tudományos nyelvhasználat. Utóbbi talán éppen emiatt az összetett stílus, az oldott hangvételű mondatok társasága miatt válik olykor alig észrevehetően ironikussá, másként megfogalmazva: a szerző miközben *pro forma* tiszteletben tartja a diskurzus formai, stilisztikai követelményeit, néhány mondat erejéig össze-összekacsint azokkal a bölcsészekkel, akik a könyvtárból olykor nem haza, hanem a Wichmannba sietnek, vagy akik a neoavantgárdal korántsem a könyvben találkoztak először.

Ugyanezeknek a szintetizáló tanulmányoknak a módszertana az adott diskurzus vagy historiográfiai korpusz fontos tételeinek problémacentrikusan válogatott, az exkurzusok vonzásának nehezen ellenálló, de részletekig menő elemzése és összeolvasásaként jellemezhető. A szerző első lépésben a historiográfia klasszikusait, a történetelmélet, a társadalomtudomány, illetve (a tudományköziség K. Horváth Zsoltnál egyáltalán nem csupán szlogen!) a filozófia, művészet-történet, pszichológia egyes paradigmaformáló könyveit, tanulmányait válogatja ki. Majd ezeket tallózza, kivonatolja és illeszti egymáshoz úgy, hogy az adott tanulmány elején vállalt probléma (mondjuk a magyar és a francia „nagy csend” okainak vagy a művészetet magába szívó avantgárd életvitel mibenlétének) megfajtásához, de legalábbis jelentőségének felismeréséhez közelebb jussunk. A szerző módszertanának szerves része a léptékváltás. Az adott kérdések felfejtésében K. Horváth Zsolttal tartó olvasó sokszor találja magát eltérő léptékeken. A fentebb felsorolt konkrét témák (személyek, művek, helyek emlékezete) általában a legkisebb léptéken válnak láthatóvá; emellett még rendszerint átváltunk arra a (mezzo)szintre, amelyen az adott (hol francia, hol német, hol magyar) társadalmi kontextus vagy szakmai (történeti, szociológiai, pszichológiai, építészeti, közgazdasági) diskurzus kirajzolódik; végül felfogható a legnagyobb léptékként az a történelemfilozófiai vagy emlékezetelméleti keret, amely a kötet minden írásának lényeges, sőt – azok számára legalábbis, akik *Az emlékezet betegeit* egységes műként szeretnék olvasni – leglényegesebb része.

Értelemszerűen szintén szintetizáló szövegek, mégis meg kell különböztetnünk a kötet másik felétől azokat a cikkeket, amelyek sajátosabb metodológiát követnek, és amelyek közül négy (legalább részben vagy a célját tekintve) fogalomtörténeti munka, kettő pedig a *Les lieux de mémoire* emlékezhely-szócikkeinek magyar változata. K. Horváth tehát nemcsak historiográfusként foglalkozik a 20. század vége felé életre hívott történetírói hagyományok közül a kosellecki *Begriffsgeschichte*vel és persze a norai *lieux de mémoire*-megközelítéssel, de történetíróként is csatlakozik ezekhez a vonulatokhoz. Sőt, a legfrissebb, Maurice

⁵ Orbán Katalin – Gács Anna (szerk.) 2014: *Emlékkerti köorooslán. Írások György Péter 60. születésnapjára*. Budapest.

Halbwachs és Hermann Minkowski „elfelejtett könyveiről” szóló tanulmányában egyenesen azt szorgalmazza, hogy a Pierre Nora által (akaratán kívül) sikerre vitt fogalmat Reinhart Koselleck eszközeivel is meg kell vizsgálni, vagyis hogy végre írjuk meg az emlékezet fogalomtörténetét (346). Ugyanez a tanulmány (legalábbis az Halbwachsszal foglalkozó fele) az emlékezet társas felfogása kezdetének, korábbi emlékezetinterpretációkkal való viszonyának ered a nyomába, és rögtön egy fejezete lehetne ennek a szerző által szorgalmazott fogalomtörténetnek, aminek a folytatását K. Horváth részben már megírta a magyar Nora-kötet (most újraközölt) utótanulmányaként. Ezekon kívül a szerző bevallottan (214) fogalomtörténeti vázlat formájában dolgozta fel a „valóság” terminusának 20. századi magyar kultúr-/értelmiségtörténetbeli használatát, és én *Az idő újabb cáfolatát* is úgy olvastam, mint az „idő” fogalomtörténetének olyan skiccét, amely a modern (társadalomtörténet-)filozófia periódusára összpontosít.

K. Horváth Zsolthoz közel áll a félmúlt magyarországi progresszív művésze. *Az emlékezet betegeinek* mintegy harmada az ebből az időszakból vett avantgárd művek, alkotók kapcsán szól az emlékezetről. E szintér ideáltipikus szereplőjéről írta a szerző, hogy „az életet addig tekinti élhetőnek, ameddig a határai feszegethetőek” (263). Nos, K. Horváth pedig mintha a témáit tartaná addig izgalmasnak, tárgyalásra érdemesnek, ameddig a határaik feszegethetőek. Gondolkodásmódjában van valami vagányság, nonkonformizmus. Ahol lehet, széles gesztusokkal az egyszerűsítések ellen fordul: nem fogadja például el, hogy a cselekvési és a politikai szabadság azonos (79), vagy hogy politika és pártpolitikai mező megegyezne (170). Vitatkozik a fekete-fehér gondolkodásmóddal: a nyelvi fordulat idején relativizmust hirdetőkkel ugyanúgy, mint azokkal, akik kanonizálni akarják a történeti események (elsősorban a holokauszt) narratíváit, tropológiáit (249); a Pruitt–Igoe lakótelep felrobbantását a modern építészeti végpontjaként kinevezőkkel ugyanúgy, mint azokkal, akik ezt a súlyos urbanisztikai kudarcot építészeti irrelevánsnak tartják (173, 176); azokkal, akik a totalitarizmus idején élőket elvágólagosan áldozatokra és kollaboránsokra osztják fel (45, 59); vagy azokkal, akik a fotókat csak a képzőművészettel vagy a színházzal tudják kapcsolatba hozni (ő maga, legalábbis Dobos Gábor fotóira, inkább dokumentumokként tekint, 270).

Még inkább bizonyítja K. Horváth nonkonformizmusát, hogy amikor apóriával találkozik, megkerüli, és nem gázol a közepébe, az ott veszteglő bölcsészek közé. *Az idő újabb cáfolatában* többek között Edmund Husserl, Fernand Braudel, Michel Foucault, Paul Ricoeur, Reinhart Koselleck, Hermann Bausinger időértelmezéseit, tehát csupa olyan interpretációt vesz sorra, amelyek megpróbáltak túllendülni azon, hogy „[v]oltaképpen nincs egyszerű, tiszta és egyértelmű időtapasztalat, a temporalitás létmódja maga aporetikus” (113). Hasonlóképpen tesz, amikor a visszaemlékezések és az egyéb történeti források közötti ellentmondásokon töprengő (irodalom)történészeknek azt ajánlja, hogy hozzá hasonlóan inkább fogadják el egyszerűen fikciónak a memoárokat, és a memoáíró gondolkodása, emlékezési stratégiája forrásaiként vegyék újra kézbe a munkáikat

(36, 39–40). Közös témánk szempontjából azonban az a két javaslata a legfontosabb, amelyeket a „beteg” emlékezet kezelésével kapcsolatban tesz. Egyrészt, hogy vegyük tudomásul az emlékezet és a történelem, illetve a normatív emlékezetpolitika és a múlt tudományos vizsgálata között feszülő összeférhetetlenséget, és kiegyezésük erőltetése helyett inkább vizsgáljuk tudományos témaként magát az emlékezetet. Másrészt – javasolja K. Horváth – ne ijesszen el bennünket ettől a témától a popularizálódás, politizálódás és kommercializálódás sem. Mindezek ellenére a társas múlthasználat példáiról nem a mennyiség, hanem a minőség alapján érdemes ítélnünk, ezáltal pedig az emlékezet kapcsán mindent gyanús-ként észlelő normatív gondolkodásmód csapdáit is elkerülhetjük (17).

A társadalomtudós nonkonformizmusa, az előtte szólókkal való vitatkozás vágya több esetben oda vezet, hogy nemcsak összegzi, problémacentrikus rendbe fésüli a kiválasztott kérdés irodalmát, hanem tovább is gondolja azt. Hozadéakai közül a legfontosabbak közé tartozik az a merész megállapítás, hogy „az emlékezet története az erőszak ellentörténete is egyben” (317). A kijelentést egyfelől arra alapozza, hogy a 20. században két alkalommal került előtérbe az emlékezet, és ezek ideje mindkétszer a világháborúk feldolgozásának éveire esett; másfelől arra a hármas párhuzamra épít, amit az eliasi értelemben vett hétköznapi erőszak visszaszorulása, a háborús pusztítás egyre féktelenebbé válása és az emlékezet fokozatos térnyerése között mutat ki. Hasonlóan értékes (és sommás) a holokauszt-ábrázolások továbbgondolása, amely kapcsán a szerző arra jut, hogy a vész-korszak etikai biztosítékokkal, tabubástyákkal védett, érzékeny (metafora)kánonjához a képi feldolgozások könnyebben férnek hozzá, mint a szövegek (249). S rögtön emellett említendő K. Horváthnak az a felismerése, miszerint a vész-korszak megértésében inkább a segítségünkre lehet a képzelet, a fikció, mint a holokausztfeldolgozások bevett módja, amely túlélők személyes emlékeinek felidézésére szorítkozik, és így „a magyarázat tárgyát magával a magyarázandóval próbálja megmagyarázni” (252).

A fenti esetekben K. Horváth egy-egy mondatot, bekezdést, vagyis egy fontos gondolatot tapasztal hozzá az aktuális (rész)diskurzushoz, de cikkeinek fő célja, hogy összegezzék az előtte leírtakat. *Az egyetlen metafora felé. Archivum, leltár, katalógus és az emlékezet listái* című tanulmányában viszont szinte végig azért rekapitulálja mások ötleteit, gondolatmeneteit, hogy azok segítségével a saját meglátásait fejthesse ki. A kötet egyetlen eddig kiadatlan tanulmánya egyúttal az a szöveg, amellyel a magyar társadalomtudós kétségtelenül csatlakozik a *Les lieux de mémoire* körül terebélyesedő, mind a könyvben, mind a recenzióban sokat emlegetett kritikai irodalom szerzőihez. Ebben a cikkben olvasható az a váratlan, de jogosnak tűnő, az ünnepelt mű sikerének ellentmondásosságára rámutató megállapítása, hogy amíg boldog-boldogtalan idézi Nora programadó esszéit, addig a könyv további, lényegében hét kötetre rúgó részével alig foglalkoztak (332). A lényegre (és egy villanás erejéig a mű tekintélyére) törő mondat mellett nővum a *Les lieux de mémoire* műfajának részletes elemzése is (330–332, 335–339, 340–345). A műfaj részletes tisztázásának téjtét nemcsak az növeli, hogy eddig mind Nora,

mind mások adósak maradtak ezzel, hanem az is, hogy a szóban forgó vállalkozás hasonló témájú írások, könyvek egész sorát, voltaképpen egy új műfajt indított útjára. K. Horváth analízise az első kötet, a *La République* két recenziójának tapogatózásából indul ki, melyek szerint a *Les lieux de mémoire* valamiféle inventárium, leltár, lista.⁶ *Az emlékezet betegeinek* szerzője elfogadja ezt a műfaji besorolást, azt azonban nem, hogy szűk harminc év alatt senki nem gondolta mindezt se tovább, se újra, és ő bontja ki, hogy miben is áll a Nora által szerkesztett kötetek lista- és archívumszerűsége. Hogy miben? Dióhéjban: Egyrészt, a könyvsorozat szerkezete nem hierarchikus, hanem mellérendelő; nem a fastruktúrához, hanem – Gilles Deleuze és Félix Guattari fogalmát kölcsönözve – a rizómához (a gyöktörzshöz) hasonló. Másrészt, illik rá Michel Foucault archívumfogalma, tehát a benne található denotatív elemek mellett a „kijelenthetőségek rendszerét” is tartalmazza, vagyis azokat a szabályokat, amelyek alapján emlékezhelylyé avanszálnak egy „hely”, illetve amelyek alapján vizsgálhatjuk az ilyen helyeket. Harmadrészt (és főképpen) – mindenekelőtt Umberto Eco listákról szóló művét továbbgondolva – a *Les lieux de mémoire*-ba bekerült emlékezhelyek úgy viszonyulnak az összes emlékezhelyhez, ahogy a levéltárban (fenn)maradt iratok az összes valaha keletkezett irathoz, vagy az enciklopédiák szócikkei a teljes tudáshoz: „tematikailag válogatások, jelentésükben pedig sűrítmények, melyeknek listája metaforikusan képezi le az elképzelhető összes emlékezhelyet” (337).

Summa summarum: *Az emlékezet betegei* ugyan nem a rendszeresség és a teljesség igényével, de összefoglalja, elemzi és kritizálja az emlékezetelméleti diskurzust, miközben neki-nekirugaszkodik a fogalomtörténeti feldolgozásnak és a honosításnak. Utóbbiért a magyar bölcsészek, a kosellecki megközelítésért pedig Nora minden valamire való olvasója becsülheti a szerzőt (és várhat az újabb fordítások megjelenésére). K. Horváth Zsolt tehát egy roppant és nem véletlenül divatos történetelméleti témakört hoz közelebb Magyarországhoz, miközben kisebb-nagyobb mértékben hozzá is járul ahhoz. (Már csak ezért is megérdemelt volna egy gondos tördelő- és egy akármilyen olvasószervezőt.) Következésképpen, akinek ott van a polcán a *Les lieux de mémoire* valamelyik kötete vagy a magyar Nora-válogatás, netán Jan Assmanntól *A kulturális emlékezet*, az szerezzze be melléjük *Az emlékezet betegeit*, mert a témában magyarul olvasható szekunder irodalom egyik legfontosabb tétele. Akinek pedig több hite maradt a folytonosságban és a zárt formákban, mint a szerzőnek, az velem együtt reménykedjen abban, hogy talán egyszer K. Horváth Zsolt emlékezet-monográfiáját – vagy a magyar emlékezhelyek kötetét – is olvashatjuk. Lenne mire alapozni ezeket a fontos (elképzel) könyveket.

Veress Dániel

⁶ Így címkézte fel a *Les lieux de mémoire* első kötetét Mona Ozouf, a félmúlt francia történetírásának élbolyában, Nora társaságában emlegethető képviselője, illetve meglepő módon a műről rövid ismertetést közlő jogtudós, Jean-Pierre Machelon.